

BRENNEVINSSAMLAGET – STAVANGER MUSEUMS "MOR"

Harald Hamre

I beskrivelsene av Stavanger Museums eldste historie finner vi nesten ingen opplysninger om finansiering, hverken av drift eller investeringer. Riktig nok publiserte Joakim Grude i 1913 et utdrag av museets årsregnskaper fra begynnelsen, men heller ikke han gjorde noe forsøk på å forklare eller analysere de tørre tallene. Hvordan klarte man å bygge samlinger og lønne konservator og preparant? Og ikke minst: Hvordan var det mulig å skaffe midler til å bygge den monumentale museumsbygningen rett etter at Stavanger hadde vært igjennom kanskje den alvorligste krisa i byens moderne historie?

Gjennom museets 20 første år, det vi kan kalle oppbyggingsperioden fra 1877 til 1897, var det tre store bidragsyttere til driften, Stavanger Sparebank ytte 20.000 kroner, staten 44.000 og Stavanger Brændevinssamlag nesten 54.000 kroner. Egeninntektene var svært beskjedene. At sparebanken og staten bidro er kanskje ikke overraskende for de fleste. Men brennevinssamlaget som ga det suverent største bidraget til oppbyggingen av museet, hva var det?

Utover på 1800-tallet ble alkoholmisbruket et stadig hetere tema i den offentlige debatten. Fra 1816 var det nesten fritt fram for de som ville brenne brennevin blant borgerne i byene og de som drev matrikulert jord på landet. "Følgen av dette var en brændevinsflom, som truet med at overskylle vort Folk." Alle som hadde rett til å drive handel eller herberge, kunne også selge brennevin. I 1837 var det 133 personer som offisielt solgte brennevin i Stavanger, en by med ca. 5.000 innbyggere. Boye Petersen drev brennevin-

Mugge for whisky. Stavanger Samlag.
Tilhører Per Inge Torkelsen, Stavanger. Foto: Harald Hamre

Brennevinsamlaget hadde skjenkested i Øvre Holmegate 21, der hvor butikken "Syvende Himmel" nå holder til.

Foto: Jørgen Lund. Stavanger byarkiv.

brenneri, trolig i Nedre Strandgate 17, ellers var det offisielle brennerier på Lagård, i Hillevåg, på Lura, på Austrått, på Kvia og på Grannes.¹ Alkoholmisbrukets ødeleggende effekt både på arbeidsliv og familieliv førte etter hvert til sterke reaksjoner. Kontrollen på den lovlige omsetningen var dårlig og den illegale spriten fløt nesten fritt. Rundt midten av århundret vokste det fram en rekke folkelige organisasjoner som ville motarbeide skadevirkningene av dette utbredte samfunnsproblemet. Det første måteholdsselskapet i Stavanger ble stiftet i 1836. Dette var også det første avholdslaget i Norge. Ti år seinere hadde det mer enn 600 medlemmer.² Mest kjent var Det norske totalavholdsselskap som ble stiftet av Asbjørn Kloster i Stavanger i 1859 under navnet "Stavanger yngre Afholdsforening mot alle berusende Drikke". Etter hvert kom også en rekke andre foreninger og losjer som arbeidet for avholdssaken.³ Et av de viktigste målene for dette arbeidet var å få myndighetene til å forby eller i hvert fall innføre strenge begrensninger og kontroll med omsetningen av brennevin.

Stortinget var ikke særlig opptatt med alkoholspørsmål, men ved lov av 3. mai 1871 ble det bestemt at handelen med brennevin kunne monopoliseres i byene. Ideen kom fra Sverige, der flere byer hadde monopolisert omsetningen gjennom såkalte bolag. Spesielt var det såkalte Gøteborg-systemet en inspirasjonskilde.⁴ I Norge ble det åpnet for etablering av brennevinsamlag, private selskap som fikk enerett på brennevinshandelen mot at overskuddet skulle gå til allmenntilgode formål. Slik ville myndighetene først og fremst fjerne vinningsmotivet i brennevinshandelen. Det var opp til bystyrene å vedta ordningen, men også staten måtte godkjenne hvert enkelt selskaps vedtekter. Først ut var Kristiansand Brændevinsamlag som fikk sine vedtekter godkjent allerede i september 1871. Året etter fulgte fire byer. Egersund fikk brennevinsamlag i 1874 og Sokndal hadde fra 1884 til 1896.⁵ Haugesund, Skudenes, Kopervik og Sandnes hadde samlag for salg av vin og øl.⁶ Til sammen ble det opprettet brennevinsamlag i 52 av landets 58 lade-steder og kjøpsteder.⁷

I februar 1873 tok styret for Stavanger frivillige fattigpleie initiativet. De inviterte til et åpent møte for å diskutere muligheten for å få opprettet et brennevinsamlag også her i byen. Møtet var tydeligvis godt forberedt, for det endte med at det ble valgt en komite til å utarbeide forslag til vedtekter. Komiteen arbeidet raskt og allerede i mai samme år ble det annonsert aksjeinnbydelse under forutsetning av at vedtektene ville bli godkjent. 49

enkelpersoner og firma tegnet seg for 219 aksjer, hver pålydende 50 speciedaler (200 kroner). Saken ble så lagt fram for bystyret som godkjente vedtektene i møte 23. oktober 1873. Staten fulgte opp og dermed kunne "Stavanger Samlag for Handel med Brændeviin, Øl m.m." starte sin virksomhet fra 1. januar 1875.⁸ I samlagets vedtekter het det at aksjeeierne skulle få 5% årlig rente på den innskutte kapitalen. Det var omtrent det samme som, eller litt mer enn hva man kunne forvente å få på bankinnskudd.⁹ I para-

Brennevinssamlagets hovedutsalg lå i Østervåg 19, der hvor "Hustvedt & Co" holder til i dag.
Foto: Anne Midtrød, Byantikvaren i Stavanger. Stavanger byarkiv

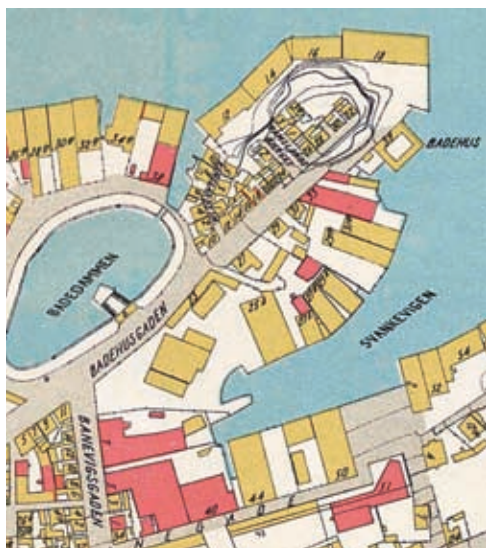
Brennevinssamlaget hadde skjenkested i Søregeta 11, der hvor butikken "Accessorize" nå holder til.
Foto: Anne Midtrød, Byantikvaren i Stavanger. Stavanger byarkiv

graf 2 het det at "Virksomhedens mulige Overskud bliver at anvende til almeennyttige Øiemed for Stavanger By".¹⁰ Antallet brennevinnsrettigheter hadde i de foregående årene blitt redusert til 10. Brennevinssamlaget overtok alle sammen og etablerte utsalgssted i Østervåg 19. "Der var en større avdeling med hyller, tett besatt av flasker av den kosteligste vare; men i annekset ved siden av var drammeutsalget."¹¹ Samlaget hadde også tre andre skjenkesteder, der det også ble servert øl. I tillegg fantes det fortsatt flere private rettigheter for salg og skjenking av øl i byen.

Noe av det første Brennevinssamlaget gjorde etter at pengene begynte å strømme inn, var å ta initiativet til at det ble opprettet to badeanlegg i byen. Allerede i 1876 ga samlaget kr. 30.000 til formålet. Samtidig ble det stiftet et privat aksjeselskap, Stavanger Badeanstalt, med en aksjekapital på kr. 12.000.¹² Dette selskapet bygde og drev "Varmtvannsbadeanstalten" i

Restene av kaldtvannsbadet i Badehusgata 39, trolig i 1930-årene.
Foto: Hans Henriksen. Stavanger byarkiv.

Kaldtvannsbadet lå ytterst i Strømsteinen, ved innseilingen til Svankevika.
Utsnitt av Stavanger kommunes brannkart 1911.

Jorenholmsgata 21 og "Kaldtvannsbadeanstalten" i Strømsteinen, eller mer presist: På nordsiden av Svankevika, i Badehusgata 39. "Kaldtvannsbadeanstalten" ble åpnet 8. juli 1877 og var i drift bare om sommeren. Der kunne man bade både i kum og i åpen sjø. "Varmtvannsbadeanstalten" ble åpnet 1. april 1878. Der kunne man få både dampbad, dusj og karbad. Brennevins-samlaget støttet også driften av disse "Badeindretningene" med relativt store beløp helt fra starten, det første året kr. 4000, det neste kr. 8000, deretter kr. 10.000 og så kr. 4000 i 1879. Deretter ytte samlaget 1.000-2.000 kroner til driften i mange år framover, for disse badene ble egentlig ingen økonomisk suksess. Noe av forklaringen var at de om sommeren måtte konkurrere med et privat badeanlegg i Hillevågsvannet, "ved Ladegaardsveien".¹³ Stavanger Badeanstalt hadde pantsatt eiendommene sine i Stavanger Sparebank. Banken gikk imidlertid konkurs i 1889. Da konkursboet krevde at gjelda måtte innfris, måtte Badeanstalten kaste inn håndkledet. Eiendommene ble lagt ut på tvangsauksjon og kjøpt av, nettopp, Brennevins-samlaget.¹⁴ Slik ble

samlaget selv eier av en institusjon som jo utvilsomt hadde et allmenntilgjort formål. Ikke rart at "Badeinstitusjonen" ble omtalt som "Samlagets Barn".¹⁵

Brennevinssamlagets utdelinger skjedde etter en ryddig saksbehandling og en fast tidsplan. Rundt 1. mars hvert år rykket styret annonser inn i byens aviser med oppfordring til potensielle søkere om å sende inn skriftlig søknad, vanligvis innen utgangen av mars måned. Deretter ble søknadene behandlet i styret, som la sin innstilling fram for generalforsamlingen. Den ble alltid avholdt innen utgangen av april. Generalforsamlingen var åpen og byens aviser var som regel tilstede for å dekke debatten. I avisreferatene kan vi lese at det sjelden ble gjort store endringer i forhold til styrets forslag, men det var mange som talte varmt for sine egne interesser, eller "kjepphester".

Av første års overskudd kunne samlaget dele ut kr. 24.800 til "almenntilgjort Øiemed for Stavanger By".¹⁶ I tillegg til Badeanstalten, engasjerte det seg i oppbyggingen av enda en kulturinstitusjon: Kommunebiblioteket. Biblioteket var ikke åpnet for publikum, men en egen komite hadde startet med å bygge opp samlingen. Komiteen fikk kr. 2.000 til dette formålet allerede i 1876. Den største tildelingen gikk til Den Frivillige Fattigpleie, foreningen som hadde tatt initiativet til opprettelsen av Brennevinssamlaget, de fikk kr. 8.000. I alt 11 sosiale og kulturelle tiltak ble tilgodesett med betydelig økonomisk støtte allerede etter det første driftsåret.

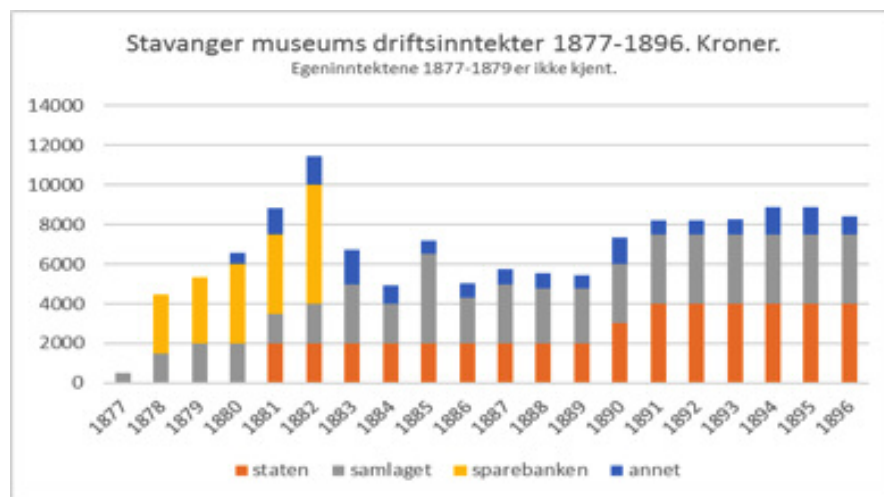
Foreningen Stavanger Museum ble stiftet 8. mars 1877. Foreningen søkte samlaget og fikk kr. 500 til driften allerede første året. I 1878 mottok museet kr. 3.000 og hvert år deretter bidro samlaget med kr. 2.000 – 4.000 slik at museet fikk mulighet både til å bygge samlingene og lønne både konservator og preparant. Konservatoren fikk ca. kr. 1.400 i lønn og annen godtgjørelse i begynnelsen av 1880-årene, preparanten fikk ca. kr. 900.¹⁷

Diagram 1 viser utviklingen av museets driftsinntekter de første 20 årene. Økonomien vokste raskt til å begynne med, takket være generøs støtte fra Stavanger Sparebank, blant annet i form av et rente- og avdragsfritt lån.¹⁸ Men banken fikk problemer på grunn av de vanskelige tidene i begynnelsen

Varmtvannsbadet i Jorenholmsgata 21 ble i 1948 overtatt av kommunen og kalt Jorenholmen Bad.
Foto: Gunnar Wareberg. Privatarkiv 156, Statsarkivet i Stavanger

Diagram 1

"en blivende Indretning. Og en Elevation i aandelig Retning tiltrænges høilig her i Stavanger".²¹ Og han talte til en lydør forsamling. Brennevinssamlaget tok ansvar for museets drift, år etter år. Museets øvrige inntekter, medlemskontingent og inngangspenger utgjorde bare ca. 500 kroner årlig gjennom 1880-årene.

Museet holdt til i jernbanens gård ved Torget, Nedre Strandgate 3. De første årene disponerte de lokalene gratis, men i 1880 kjøpte museet hele eiendommen.²² Huset ble snart overfylt og det var fullstendig uforvarlig å oppbevare museumsgjenstander i et tidligere bolighus på grunn av brannfaren. Allerede to år etter huskjøpet fastslo direksjonen at "det er en saare betænkelig sak at ophope saa mange værdifulde og sjeldne saker i en træbygning i en træby". På generalforsamlingen i 1882 ble det nedsatt en byggekomite som skulle utrede "hvad der maatte foretas for at skaffe museet en passende og mot ildebrand betryggende bygning".²³

Men det var krise i skipsfartsbyen Stavanger i 1880-årene. Fraktratene i internasjonal handel falt. Etterspørselen etter råvarer til det industrialiserte Europa sviktet. Industrien produserte mer og mer av sine egne innsatsvarer. Dermed sviktet også etterspørselen etter tonnasje. Skip ble lagt i opplag, sjøfolk mistet levebrødet og byggevirksomheten på verftene stoppet opp. Nesten alle handelshusene og de større rederiene gikk konkurs. Kystbyene opplevde masseutvandring til Amerika. Sjøfartsbyene ble hardest rammet av den internasjonale krisa. Etter at Stavanger

hadde opplevd en kraftig økning av folketallet siden begynnelsen av århundret, gikk innbyggertallet ned i 1880-årene. Det var en svært vanskelig tid for dem som ville reise ny museumsbygning.

Museet fikk tomt av kommunen og det ble laget tegninger. På grunn av den vanskelige økonomien, ble det raskt klart at det ikke ville være mulig å reise hele bygget samtidig. Derfor satset man på å få bygd nordfløyen og midtpartiet. Sørfløyen måtte vente til seinere. Det ble lagt ut lister der folk

Stavanger Museums hovedbygning ble åpnet 19. oktober 1893. Om lag halvparten av byggekostnadene var finansiert av Brennevinssamlaget.
Foto: Jan Greve & Co. 1910. Museum Stavanger

Motstående side:

Det første maleriet som Stavanger kunstforening kjøpte for samlagspengene var Hans Heyerdahls "Læsende pige", eller "Kjærlighetsbrevet", 1878. MUST/Stavanger kunstmuseum

kunne tegne seg for støttebeløp til nybygget. Slik fikk man inn kr. 3.000. Andre private givere ga til sammen kr. 3.000. Staten økte sin årlige driftsstøtte til kr. 4.000 og ytte et ekstraordinært bidrag på 14.000 kroner. Brennevinssamlaget ga kr. 7.000 i 1891. Med denne kapitalen satte man i gang året etter.²⁴

Den reduserte bygningen var opprinnelig kalkulert til å koste kr. 40.000.²⁵ Da den sto ferdig i oktober 1893 hadde den kostet kr. 86.652 og museet satt igjen med en gjeld på kr. 37.121.²⁶ Riktignok hadde man fått "Det største, skjønne og mest imponerende bygværk i byen",²⁷ men det hadde altså blitt mer enn dobbelt så dyrt som man hadde forventet, og nesten hele overskridelsen hadde blitt dekket med låneopptak. Da museet søkte Brennevinssamlaget om støtte til den store investeringen i 1893, skrev direksjonen at "om samlagets "hjælp" ikke kommer, så kan vi ikke nægte for, at det vil se mørkt ud for os."²⁸ Og hjelpen kom. Hvert år fra 1891 til 1895 ytte Brennevinssamlaget kr. 7.000 til museumsbygningen, i 1896 ga de 5.000. I løpet av disse fem årene ga samlaget til sammen kr. 40.000 til dette allmennyttige formålet, altså like mye som byggeprosjektet opprinnelig var kalkulert til. Ikke rart at også museet ble omtalt som samlagets "barn".²⁹

Stavanger kunstforening ble stiftet i 1865. Allerede året etter begynte foreningen å bygge opp en permanent samling, Det faste galleri.³⁰ Fra 1878 til 1883 mottok kunstforeningen kr. 3.100 fra Brennevinssamlaget til innkjøp av kunst til samlingen. De tre første maleriene som foreningen kjøpte for samlagspengene var "Læsende Pige" av Hans Heyerdahl som kostet kr. 800, deretter "Fra Kinn" av Otto Sinding som kostet kr. 500 og i 1882 "Fra Jæderen" av Nicolai Ulfsten som kostet kr. 1.000.³¹ Slik var Brennevinssamlaget sterkt medvirkende til å bygge opp Stavanger Faste Galleri, som i dag inngår i Stavanger kunstmuseum, som er slått sammen med Stavanger museum til Museum Stavanger. Brennevinssamlagets betydning for opprettelsen av de kunst- og kulturhistoriske museene i byen, kan neppe overvurderes.

Gjennom 1880-åra oppsto det et hardere klima i den alkoholpolitiske debatten. Spesielt var Den Norske Totalavholdsforening aktiv overfor de politiske partiene med sitt krav om forbud. Fra 1884 kom et nasjonalt regelverk som satte klare kriterier for omsetning av de svakere alkoholdrikkene. Deretter tok stortinget fatt på en langvarig diskusjon om hva som burde skje

med brennevinshandelen. Det ble blant annet foreslått både statlig alkoholmonopol og statlig brennevinsmonopol. Men ingen av disse forslagene vant fram. Den nye brennevinsloven som ble vedtatt i 1894, ga fortsatt kommunene rett til å opprette samlag, men det måtte holdes folkeavstemninger om eventuell opprettelse eller nedleggelse.

Avstemningene skulle holdes etter spesielle regler. Samtlige menn og kvinner over 25 år, bosatt i kommunen, fikk stemmerett. Ved samlagsavstemningene fikk altså kvinner for første gang alminnelig stemmerett i Norge. Simpelt flertall blant de stemmeberettigede avgjorde saken. Det vil si at dersom et samlag skulle opprettes, måtte et flertall av de stemmeberettigede stemme for. Tilsvarende kunne et flertall av de stemmeberettigede stemme ned et samlag.³²

Det var situasjonen i Stavanger da det ble avholdt folkeavstemning 15. september 1896. Manntallet inneholdt 11.756 stemmeberettigede. Minst 5.879 av dem måtte stemme for nedleggelse, ellers ville samlaget bestå. Tilhengerne av samlaget kunne bare holde seg hjemme. Likevel ble det avgitt 147 ja-stemmer. Men det hjalp ingenting. Det viste seg at motstanderne var i klart flertall. Det ble avgitt 7.517 nei-stemmer. Dermed var Brennevins-samlaget "nedstemt med 7517 Neier mod 4239 Jaer".³³ I 1901 ble det holdt ny folkeavstemning med spørsmålet om å gjenopprette samlaget. Ved opptellingen manglet ja-siden bare 148 stemmer,³⁴ men slaget var tapt for lang tid framover.

Fra 1896 var det slutt på all legal handel med vin og brennevin i byen. Stavanger ble "tørrlagt". Men det ble ikke Egersund og heller ikke Bergen, før totalforbudet kom i 1919. Etter at ja-siden vant en ny folkeavstemning i 1946, 50 år etter den første samlagsavstemningen, etablerte Vinmonopolet seg med to utsalg i Stavanger.³⁵

Før samlagsavstemningen hadde enkelte foreninger og lag ytret bekymring for sin egen økonomi hvis samlaget skulle bli nedlagt. Men da saken var avgjort, hjalp det ikke å klage. En svært viktig kilde til finansiering av foreningslivet i byen hadde tørket ut. Brennevins-samlagets kapital kr. 171.000, ble satt inn i det nyopprettede Legatet for Stavanger Bys Vel. Legatet skulle også støtte "almennyttige Indretninger", men i motsetning til samlaget hadde det ingen inntekter og dermed heller ikke noe overskudd det kunne øses av.

Lovene bestemte at de første tre årene kunne det bare deles ut en tredel av renteavkastningen, de neste tre årene to tredeler.³⁶

Diagram 2 viser hvilke følger dette fikk for museets økonomi. Fra 1896 til 1898 sank inntektene med mer enn 20%. Man hadde lenge vært vant til at samlaget støttet driften med kr. 3.500 hvert år. Fra det nyopprettede legatet fikk museet kr. 1.300 i 1897 og kr. 1.050 i 1898. Heldigvis opprettholdt staten sitt faste bidrag på kr. 4.000 og unnlot å stå på kravet om at museet selv

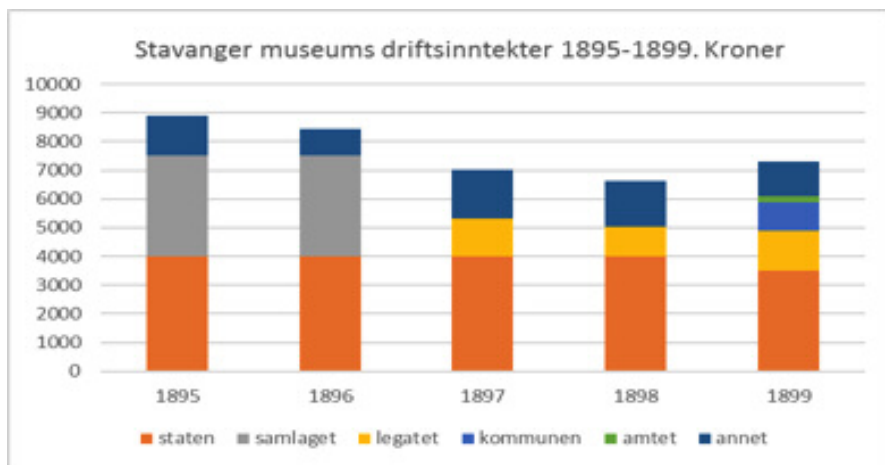

Diagram 2

måtte skaffe et tilsvarende beløp. Fra 1899 kom både kommunen og amtet inn med støtte til museets drift. Brennevinssamlagets dager var talte og grunnlaget lagt for den finansieringsform museet har i dag. Det alt overveiende av driftsutgiftene dekkes av staten, Rogaland fylkeskommune og Stavanger kommune.

Da Stavanger museums direktør skrev en artikkel om museets historie gjennom de første 100 årene, fant han det passende "å takke for den støtte av økonomisk og annen art som museet har fått opp gjennom årene".³⁷ En rekke institusjoner og personer ble nevnt, men ikke Brennevinssamlaget. Det var nok glemt.

Denne artikkelen er et forsøk på å kaste lys over et privat selskap som gjennom 20 år betydde veldig mye for det sosiale og kulturelle arbeidet i Stavanger. Det at samlagsoverskuddet var resultat av brennevinssalg, var nok ikke lett å svelge for alle. Men alternativene var få i økonomisk vanskelige tider. Brennevinssamlaget var en kulturell velgjører i krisetid.

LITTERATUR

- Aurenes, Ola: "Avholds- og ædruelighetsbevægelsen" i Stavanger kommune (utg.): Stavanger 1814-1914, Stavanger 1914, s. 361-373
- Berglyd, Jostein: "Kampen om Egersund Brennevinssamlag 1898 – 1913" i Årbok for Dalane nr. 6, 1984, Eigersund 1984
- Bore, Ove Magnus: "Det største, skjønneste og mest imponerende bygværk i byen" Stavanger Museums hovedbygning 100 år", Stavanger Museums årbok 1993
- de Lange, Eyvind: "Stavanger Museum gjennom 40 aar", Stavanger Museums årbok 1917
- Fuglum, Per: Kampen om alkoholen i Norge 1816-1904, Universitetsforlaget, 1972
- Grude, Joakim: Stavanger Museum 1877-1913, Stavanger Museums årbok 1913
- Helliesen, Tor: "Den nye musæbygning", Stavanger Museums årbok 1893
- Holgersen, Holger: "Stavanger Museum 1877- 1977", Stavanger Museums årbok 1976
- Holter, Jon Petter: "Historisk rentestatistikk 1820–1999", i Penger og Kreditt 4/2000
- Lange, Halvard: "Beskrivelse over Stavanger kommunes eiendomme, almennyttige indretninger, legater m.m.", Stavanger kommune, 1896
- Norland, Mandius: "Stavanger og stavangerne i de hvite seils tid", Stavanger 1934
- Stavanger Brændevinssamlag: "Aarsberetning fra Stavanger Samlag for handel med brændevin, Øl m.m. 1880-1896", 2 bd., Stavanger 1881-1896
- Stavanger Brændevinssamlag: "Bør Brændevinssamlaget nedvotes?", Stavanger 1896
- Stavanger kommune: "Indstillinger 1873"
- Urdahl, S.: "Oversigt over Stavanger Samlag for Handel med Brændevin, Øl m.m.", Stavanger 1896

NOTER

Forkortelser:

- SA – Stavanger Aftenblad
 SAA – Stavanger Amtstidende og Adresseavis
 SAS – Statsarkivet i Stavanger

- [1] Aurenes s. 362
- [2] Fuglum s. 74
- [3] Aurenes s. 361-369
- [4] Fuglum s. 285-286
- [5] Se Jostein Berglyds utmerkede hovedoppgave om brennevinssamlaget i Egersund i litteraturlista. Om brennevinssamlaget i Sokndal, se SAS, Amtmannsarkivet, 312 CB2 og 312 CB3 Bevillinger
- [6] SAS, Amtmannsarkivet, 312 CB3 Bevillinger
- [7] Fuglum s. 402 oppgir i alt 51, men han har tydeligvis ikke registrert at også ladestedet Sokndal hadde brennevinssamlag i 12 år.
- [8] Brennevinssamlagets originale arkiver er så vidt forfatteren vet, ikke bevart. Men årsberetningene og nesten alle dokumentene til generalforsamlingene 1880-1896 er trykt i "Aarsberetning fra Stavanger Samlag for handel med brændevin, Øl m.m. 1880-1896", 2 bd., Stavanger 1881-1896. Disse publikasjonene er her i noteapparatet omtalt som "Årsberetning" og "Generalforsamling".
- [9] Holter s. 270
- [10] Stavanger kommune s. 160-170
- [11] Norland s. 117
- [12] SAS, Stavanger byfogd, Pantebok 14 fol. 659b, Statutter for Stavanger Badeanstalt, datert 13.05.1876, tinglyst 3.10.1878
- [13] SAA 10.05.1880, Norland s. 239
- [14] SAS, Stavanger byfogd, Pbok 16 fol. 424b, Auksjonsskjøte datert 29.11.1889, tinglyst 2.12.1889
- [15] SAA 10.05.1880
- [16] Se Årsberetning 1888
- [17] Stavanger Museums årsberetning 1881
- [18] Stavanger Museums årsberetning 1878
- [19] Stavanger Museums årsberetning 1881
- [20] Årsberetning 1882, Generalforsamling, Bilag 10, 14.03.1883
- [21] SAA 01.05.1880
- [22] de Lange s. 14
- [23] de Lange s. 18
- [24] Grude s. 7, Helliesen s. 24
- [24] Årsberetning 1890, Generalforsamling, Bilag 6, Søknad fra Stavanger Museum 14.03.1891
- [26] Årsberetning 1893, Generalforsamling, Bilag 4, Søknad fra Stavanger Museum 10.03.1894
- [27] SA 21.10.1893, sitert etter Bore s. 6
- [28] Årsberetning 1892, Generalforsamling, Bilag 5, Søknad fra Stavanger Museum 07.03.1893
- [29] SAA 29.04.1887, referat fra samlagets generalforsamling
- [30] Sunnanå, Arnhild: "Gratulerer med 150 år i Stavanger!" SA 11.05.2015,
- [31] Årsberetning 1881, Generalforsamling, Bilag 14, Søknad fra Stavanger Kunstforening 13.03.1882
- [31] Årsberetning 1882, Generalforsamling, Bilag 11, Søknad fra Stavanger Kunstforening 12.03.1883
- [32] Fuglum s. 382-402
- [33] Stavanger Avis 16.09.1896
- [34] Aurenes s. 371
- [35] Haaland, Anders: Industribyen "1890-1965", Stavanger bys historie, bd. 3, Stavanger 2012, s. 399
- [36] Lange s. 57
- [37] Holgersen s. 11

APPENDIKS

STAVANGER BRENNEVINSSAMLAGE UTDELING TIL ALMENNYTTIGE FORMÅL 1876-1896

	Kroner		
Den frivillige fattigpleie	101.700	Sandvikens lesehem	1.800
Teknisk aftenskole	7.600	Redningsforeningen	6.000
Kommunebiblioteket	25.272	Kommunens musikkorps	2.000
Domkirkens skole, flytting	2.000	Josefinestiftelsen	4.500
Domkirkens asyl	15.671	Forelesningsforeningen	7.195
Understøttelsesforeningen	25.500	Sykes opphold på landet	3.000
Byselskapet	10.800	Johannes asyl	1.800
Musikkorpset	6.200	Skolekjøkken	4.800
Pleiestiftelsen for småbarn	10.400	St. Petri fattigpleie	1.300
Badeinnretningen	57.390	Buøy bedehus	13.975
Trengende sjøgutter	12.500	Byens drikkevann	1.500
Fattige barselkvinner	300	Privat skolekjøkken	4.000
St. Petri eldre asyl	4.400	Stavanger Theater	4.000
Diakonisseforeningen	900	Bedehuset Bethesta	500
Almueskolen, undervisningsmidler	800	Helbredelse av drankere	500
Stavanger Museum	55.300	Håndverksvennes aldershjem	900
Stavanger Museum nybygg	40.000	Sedelighetsforeningen	2.000
Stavanger Museum Fiskerimuseet	500	Yngre Totalavholdsforening	2.000
Sjømannshjemmet	16.600	Bethaniastiftelsene	2.548
Kunstforeningen	3.100	Pensjonsfondet	6.000
Jomfrustiftelsen	1.100	Vålandshaugens forskjønnelse	1.500
Arbeidsskolen for gutter	21.600	Munkekirkens restaurering	575
Arbeidsskolen for gutter, den vestre	2.300	utdeling av kull	400
Tekniske skoles bibliotek	900	Arbeiderforeningens sykekasse	300
Almenskolens bibliotek	600	Fengselselskapet	400
Ynglingeforeningen	11.100	Rugehus på Breiavatnet	651.623
Totalavholdsforeningen	8.000		
Godtemplarforeningen	7.100	Sum	
Tekniske forenings bibliotek	200		
Håndgjerningsskolen nr.1	2.100	Kilde: Årsberetninger og regnskap	
Hotel du Nord	10.000		
Møllehaugens asyl	12.400		
Mosvannstykets rydding	9.500		
Hanssons Tjensvold	500		
Kloakkarbeider	2.000		
Venteværelse for arbeidere	3.100		
Hillevågs- og Kalhammerveien	8.200		
Dyrenes beskyttelse	2.650		
Formannskapet til sysselsetting av ledige	8.000		
Turistforeningen	17.216		
Lagårdsveien, fortau	1.200		
Arbeidersamfunnets bibliotek	200		
Fattige barns bekledning	3.600		
Håndverksvennes sykekasse	2.800		
Vestre arbeidsskole for gutter	200		
Politimester Finne til hjelp for løslatte	1.531		
Unge kvinners kristelige forening	2.400		
Håndverkerstiftelsen	3.500		
Pantelåneinnretningen	1.500		
Lindøens Redningsanstalt	1.000		
Pikehjemmene	5.650		
Husflidforeningen	5.200		
Turnforeningen	21.200		
	2.650		

SUMMARY

THE LIQUOR MONOPOLY – “THE MOTHER” OF STAVANGER MUSEUM

This article tells how a private shareholding company played a crucial role in the development of Stavanger Museum during 1877–1897. In this period, the museum’s operations were mainly financed by three institutions: a local bank, the state government, and the wine-and-liquor monopoly Stavanger Brennevinssamlag, which was the largest contributor. That a local bank and the state took such responsibility would not surprise many. But the Brennevinssamlag? What was that? This monopoly’s significance for the social and cultural life in Stavanger has long been forgotten.

Through the first half of the 1800s, alcohol flowed freely in Norway. Alcohol abuse created great problems for families as well as workplaces. Around mid-century, a popular movement emerged, demanding initiatives for solving the problems. Some argued for moderation, others insisted on complete prohibition of the production and sale of alcohol.

In the early 1870s, a law was passed which gave towns the opportunity to establish monopolies for the sale of liquor and wine, following the pattern implemented in Sweden. The sale of wine and liquor was transferred to private companies, but they needed to have their bylaws approved by the municipality and the parliament. The reason for these ‘liquor monopolies’ was to stop the incentive to earn a profit, given that all surplus profit had to be used for the good of the general public. Stavanger Brennevinssamlag began operating on 1 January 1875. By the time one year had passed, 11 social and cultural initiatives received financial support, in some cases a considerable amount.

The Association Stavanger Museum was established on 8 March 1877 and received support from the Brennevinssamlag

right from the start. The annual contributions from the monopoly’s surplus profit were crucial for the museum’s development. The state required that the museum financed its operating costs to an amount equivalent to that provided by the state’s subsidy. Since membership fees and ticket sales provided very little income, the Brennevinssamlag ended up rescuing the museum’s operating budget.

This would also prove to be the case for what was perhaps the largest investment in the museum’s history. The new building, which was completed in 1893, was projected to cost NOK 40,000 but ended up being more than twice as expensive. Almost half of the building cost, or the entire amount in the original calculation, was paid for by the Brennevinssamlaget. It is not strange that the museum, when it was newly built, was called “a child of the Brennevinssamlag”.

With new legislation in 1894, it was decided that the monopoly’s operation needed to be approved through municipal referendums. Two years later, Stavanger Brennevinssamlag was voted down by a majority of the city’s voters. This marked the end of all legal sales of wine and liquor and the end of the monopoly’s benefaction of cultural life in the city. The museum lost a considerable part of its operational funding. Not until around the turn of the century did the municipality and the amt (the administrative district which preceded the fylkeskommunen or county) start funding the institution. With this, the foundation was laid for the form of financing still in place today.

The Brennevinssamlag existed during a period marked by financial crisis in Stavanger. It can therefore be claimed that it was a social and cultural benefactor in a time of great need.

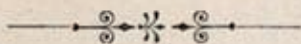
Pris-Courant

fra

Pris-Courant fra Stavanger
Brændevinssamlag fra midten
av 1890-årene. Trykksaken på
4 sider er trykket ved Dreyers
Bogtrykkeri, Stavanger. Foto:
Torfinn Jåsund.

Stavanger Brændevinssamlag.

(Uden Forbindtlighed.)

Udenbys Ordre, dog ikke under 4 Flasker, ledsaget af kontant Remisse, udføres.
For ledige Flasker beregnes 0.10 pr. Stykke, for Kasser 0.06 Øre pr. Flaske,
der godtgjøres ved Tilbagesendelsen. Fragt efter de forskjellige Fragtberegninger.

Cognac.		Pr. 1/1 Fl. Kr.	Pr. 1/2 Fl. Kr.	Pr. 1/4 Fl. Kr.
Hennessy***	6,80	3,65	
Martell***	6,30	3,15	
do.*	5,30	2,65	
do.	4,40		
Otard Dupuy & Co.	6,30		
do.	5,30		
do.	3,80		
Boutelleau & Co.***	5,30		
do.	4,00		1,10
do.	3,00	1,55	
do.	2,50		
Pinet Castillon	5,20		
do. runde Karaffer	4,30		